

Kamil Małyszko

Areszt Śledczy w Hajnówce

<https://orcid.org/0000-0003-4306-5704>

malyszko.kamil@gmail.com

Fala więziennych protestów w 1989 r. – casus buntu skazanych w Zakładzie Karnym w Goleniowie

The wave of prison protests in 1989 – the case of the convict's rebellion in the Goleniów Prison

Streszczenie

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie zagadnień związanych z falą zbiorowych protestów osób pozbawionych wolności w 1989 r., ze szczególnym uwzględnieniem mającego miejsce w dniach 7-9 grudnia 1989 r. buntu skazanych w Zakładzie Karnym w Goleniowie. W pierwszej części artykułu przedstawione zostało podłoże oraz bezpośrednie przyczyny, które doprowadziły do pojawienia się w 1989 r. fali zbiorowych protestów osób pozbawionych wolności w polskim systemie penitencjarnym. Następnie szczegółowo omówiony został przebieg oraz skutki buntu skazanych w Zakładzie Karnym w Goleniowie. W ostatniej części artykułu przedstawione zostały wnioski oraz rekomendacje sformułowane przez Społeczną Komisję do spraw buntów więźniów z 1989 r. Uzupełnieniem niniejszej pracy są ujęte w aneksie archiwalne fotografie, które przedstawiają stan budynków i terenu Zakładu Karnego w Goleniowie po zakończeniu protestu skazanych.

Słowa kluczowe: bunt w więzieniu w Goleniowie, Zakład Karny w Goleniowie, zbiorowe protesty osadzonych, transformacja ustrojowa

Abstract

The aim of this article is to present issues related to the wave of collective protests by prisoners in 1989, with particular emphasis on the rebellion of prisoners in the Goleniów Prison that took place on 7-9 December 1989. The first part of the article presents the background and

direct causes that led to the emergence of the wave of collective protests by prisoners in the Polish penitentiary system in 1989. Then, the course and effects of the rebellion by prisoners in the Goleniów Prison are discussed in detail. The last part of the article presents the conclusions and recommendations formulated by the Social Commission for Prisoner Rebellions in 1989. This work is supplemented by archival photographs included in the annex, which show the condition of the buildings and grounds of the Goleniów Prison after the end of the protest by prisoners.

Keywords: rebellion in the Goleniów Prison, Goleniów Prison, prisoners' protests, political transformation

Wstęp

Zbiorowe protesty osób pozbawionych wolności są niejako wpisane w funkcjonowanie poszczególnych systemów penitencjarnych na całym świecie. Dolegliwość kary pozbawienia wolności znacznie zwiększa prawdopodobieństwo wystąpienia sytuacji nadzwyczajnej, co na przestrzeni lat wielokrotnie prowadziło do wybuchu wielu buntów w jednostkach penitencjarnych na całym świecie¹. Na gruncie polskich doświadczeń, należy szczególnie zwrócić uwagę na rok 1989, kiedy to przez zakłady karne, areszty śledcze oraz ośrodki przystosowania społecznego w Polsce przeszła fala zbiorowych protestów osób pozbawionych wolności. W 99 ze 157 jednostek penitencjarnych miało miejsce 218 zbiorowych wystąpień², w których łącznie wzięło udział przeszło 38 tysięcy osadzonych³. Początkowo nic nie wskazywało na to, że będzie to dla polskiego więziennictwa, aż tak dramatyczny rok, gdyż w pierwszej połowie 1989 r. zbiorowe wystąpienia osadzonych miały charakter bierny i nie niosły one za sobą poważniejszych skutków. We wspomnianym okresie Służba Więzienna (dalej jako: SW), z racji charakteru protestów nie mogła ich stłumić, mimo to funkcjonariusze poszczególnych jednostek penitencjarnych panowali nad zaistniałą sytuacją. Protesty osób pozbawionych wolności nasiliły się dopiero od czerwca i stopniowo zwiększały się, aż do grudnia, kiedy to nastąpiła ich kulminacja. Osadzeni zaostrzyli wówczas znacząco

¹ K. Małyszko, *Bunt osadzonych w jednostce penitencjarnej w ujęciu deskryptywno-normatywnym*, „Facta Ficta Almanach”, 2024, nr 1, s. 377.

² D. Szrajnert, *Bunt jest za tym murem*, „Forum Penitencjarne”, 2004, nr 4, s. 16.

³ A. Kantor, *Na znak protestu*, „Forum Penitencjarne”, 2009, nr 2, s. 6.

protesty, oprócz odmowy pracy, okupacji pomieszczeń i głodówek dopuszczali się, także aktów wandalizmu m. in. wybijali okna, bądź niszczyli wyposażenie cel mieszkalnych i hal produkcyjnych. Kulminacja protestów przypadła ona na okres od 7 do 9 grudnia 1989 r., kiedy to miały miejsce bunt w zakładach karnych w Czarnem, Goleniowie oraz Nowogardzie⁴. Osadzeni opanowali pawilony wspomnianych jednostek penitencjarnych, a następnie wzniecili w nich pożary. Zaś w przybyłych do gaszenia ognia strażaków zaczęli rzucać cegłami z porozbieranych kominów⁵. W trakcie buntów i ich tłumienia zginęło ośmiu osadzonych, zaś ponad stu zostało ciężko rannych. Obrażenia odnieśli, również funkcjonariusze SW, a także Milicji Obywatelskiej (dalej jako: MO)⁶, którzy decyzją Prezydium Rządu z dnia 8 grudnia 1989 r. zobowiązani zostali do wsparcia więźniaków w trakcie tłumienia buntów. Decyzja rządu ściśle określała działania, jakie powinni wykonać funkcjonariusze, a także sposób ich przeprowadzenia oraz dopuszczalną formę stosowania przez nich środków przymusu bezpośredniego. W rejon bezpośredniego zagrożenia kierowano Zmotoryzowane Oddziały Milicji Obywatelskiej oraz Oddziały Specjalne, z kolei teren przyległy jednostek penitencjarnych zabezpieczały ogniwa służby ruchu drogowego⁷. Warto zaznaczyć, że w trakcie omawianych interwencji funkcjonariusze MO nie byli wyposażeni w broń palną⁸.

W początkowym okresie fali zbiorowych wystąpień osadzonych przeważały formy biernego protestu, polegające na odmowie wykonywania pracy lub przyjmowania pożywienia. Pierwsze zgłaszane przez więźniów postulaty dotyczyły: poprawy warunków socjalno-bytowych, warunków pracy i płacy, poprawy opieki lekarskiej, a także zmian niektórych przepisów kodeksu karnego wykonawczego oraz regulaminu wykonywania kary pozbawienia wolności. W przypadku kodeksu karnego wykonawczego skazanym zależało zwłaszcza na zmianie art. 53 w sposób umożliwiający dysponowanie przez skazanych obciążonych zajęciami egzekucyjnymi, większymi kwotami, które mogliby przeznaczać na dokonywanie zakupu artykułów żywnościowych i wyrobów tytoniowych. Postulaty skazanych

⁴ T. Kozłowski, *Fale protestów więziennych 1981-1989*, [w:] *Spółczesność polskie w latach 1980–1989*, pod red. N. Jarska, Warszawa 2015, s. 286.

⁵ K. Kilijanek, *Spalona więzienna ziemia*, „Prawo i Życie”, 1989, nr 50, s. 5.

⁶ P. Moczydłowski, *Więziennictwo w okresie transformacji ustrojowej w Polsce: 1989-2003*, [w:] *System penitencjarny i postpenitencjarny w Polsce*, pod red. T. Bulenda, R. Musiśłowski, Warszawa 2003, s. 77.

⁷ *Bunt w Czarnem. Szturm*, „Militarny Magazyn Specjalny Komandos”, 2000, nr 6, s. 22.

⁸ *Rzecznik prasowy komendanta głównego MO o ostatnich wypadkach w więzieniach*, „Życie Warszawy”, 1989, nr 288, s. 2.

dotyczące zarówno statusu pracowniczego, jak i poprawy warunków socjalno-bytowych panujących w jednostkach penitencjarnych były częściowo zasadne. Należy jednak wskazać, że ich wprowadzenie i realizacja w zdecydowanej większości nie była zależna od kierownictwa danej jednostki penitencjarnej, gdyż zachodziła potrzeba dokonania zmian aktów prawnych regulujących wykonywanie kary pozbawienia wolności⁹. Dodatkowo należy zaznaczyć, że zbiorowe wystąpienia, które miały miejsce w początkowym okresie fali, zbiegły się w czasie z istotnymi zmianami politycznymi w kraju m. in.: rozpoczęciem obrad tzw. „okrągłego stołu”¹⁰ oraz pierwszymi częściowo wolnymi wyborami do Sejmu i Senatu. Na tle tych zmian, wśród skazanych pojawiło się oczekiwanie, a potem żądanie amnestii oraz weryfikacji zasądzonych wyroków¹¹.

W sierpniu 1989 r. doszło do zaostrzenia form protestu i wyraźniejszego żądania amnestii oraz weryfikacji wyroków. Jak wspomina Krzysztof Olkiewicz¹²: „Zaczęły się głódówki, okupacje pawilonów, przedsiębiorstw, manifestacje na dachach, wywieszanie transparentów, tworzenie komitetów protestacyjnych, zakładanie opasek. Na tym etapie powinno dojść do radykalnych działań SW. Nie doszło, bo kraj żegnał się ze starym ustrojem, witano liberalizm. Więźniowie to czuli, czytali przecież gazety, oglądali telewizję, mieli radia w celach. Zaczęli sobie pozwalać na coraz więcej. Funkcjonariusze byli w odwrocie. Uświadomili sobie, że może dojść do buntu, ale myśleli, że wystarczy spełniać kolejne żądania, żeby zapanował spokój. A skazani nie zamierzali poprzestać na palcu, chcieli wziąć rękę.”¹³. Swego rodzaju manifestem do prezentowania radykalniejszej postawy było zbiorowe wystąpienie osadzonych w Areszcie Śledczym w Olsztynie, które miało miejsce 24 września 1989 r. Skazani obezwładnili wówczas funkcjonariusza, a następnie odbierając mu klucze otworzyli

⁹ R. Musidłowski, *Zbiorowe wystąpienia osób pozbawionych wolności w latach osiemdziesiątych*, [w:] *Biuletyn RPO. Stan i węzłowe problemy polskiego więziennictwa. Część II*, pod red. Jan Malec, Warszawa 1997, s. 259.

¹⁰ „Okrągły Stół”- negocjacje polityczne prowadzone pomiędzy ówczesnym rządem, a przedstawicielami opozycji rozpoczęte 6 lutego 1989 r. w gmachu Rady Ministrów przy Krakowskim Przedmieściu w Warszawie. W ramach negocjacji utworzono trzy zespoły: do spraw pluralizmu związkowego, do spraw gospodarki i polityki społecznej oraz do spraw reform politycznych. Obrady Okrągłego Stołu zakończyły się 5 kwietnia 1989 r., podpisaniem przez wszystkie siły polityczne uczestniczące w negocjacjach wspólnie wypracowanego porozumienia końcowego. Jednym z głównych postanowień porozumienia była m.in. możliwość przeprowadzenia w Polsce pierwszych częściowo wolnych wyborów do Sejmu. Opracowano na podstawie: J. Eisler, *Czterdzieści pięć lat, które wstrząsnęły Polską. Historia polityczna 1944-1989*, Warszawa 2018, s. 465-467.

¹¹ R. Musidłowski, *Zbiorowe wystąpienia...*, s. 260.

¹² Krzysztof Olkiewicz (1954), funkcjonariusz SW i radca prawny. W latach 1984-1989 oraz 1991-2015 był funkcjonariuszem SW. W 1996 r. został powołany na stanowisko Dyrektora Okręgowego SW w Koszalinie. Opracowano na podstawie: <https://www.gov.pl/web/rpp/krzysztof-olkowicz> [dostęp z dnia: 12.01.2025 r.]

¹³ M. Kowalski, *Z licencją na zabijanie*, „Duży Format”, 2004, nr 37, s. 4.

wszystkie cele mieszkalne na oddziale, wypuszczając tym samym z cel pozostałych osadzonych. Grupa około 50 skazanych opanowała następnie cały pawilon mieszkalny i finalnie przedostała się na dach aresztu, skąd zaczęli oni zrzucać dachówki na zgromadzonych przed budynkiem funkcjonariuszy i wznosić okrzyki do przechodniów z przyległej do aresztu ulicy. Ponadto wykrzykiwali w stronę ludzi zgromadzonych na pobliskim przystanku autobusowym, że domagają się sprawiedliwości. Wiadomość o sytuacji panującej w olsztyńskiej jednostce penitencjarnej trafiła do ogólnopolskich programów informacyjnych, zarówno telewizyjnych jak i radiowych¹⁴.

Następnego dnia w Zakładzie Karnym w Nowogardzie, po wysłuchaniu audycji radiowej dotyczącej przebiegu buntu w Areszcie Śledczym w Olsztynie, około 900 osadzonych opanowało pawilony mieszkalne i wydostało się na dachy budynków, skąd wznosili okrzyki domagając się weryfikacji wyroków i ogłoszenia amnestii. W związku z panującą sytuacją, dyrektor Centralnego Zarządu Zakładów Karnych (dalej jako: CZZK) Romuald Soroko¹⁵ zwrócił się do ministra sprawiedliwości o wyrażenie zgody na użycie przewidzianych prawem środków przymusu w celu przywrócenia porządku w Zakładzie Karnym w Nowogardzie. Odpowiedź ze strony Ministerstwa Sprawiedliwości była negatywna. Wskazaną przez decydentów politycznych formą rozstrzygania zbiorowych protestów były negocjacje ze skazanymi przy udziale osób z zewnątrz m. in. nowo wybranych posłów i senatorów. Należy zwrócić uwagę, że w trakcie rozmów z więźniami politycy jawnie lekceważyli i deprecjonowali funkcjonariuszy SW. Bezpośrednim skutkiem takiego podejścia był fakt, że funkcjonariusze odsuwani byli od udziału w rozmowach ze skazanymi, którzy coraz częściej domagali się powszechnej amnestii¹⁶. Według ówczesnego zastępcy dyrektora CZZK pułkownika Stanisława Wrony ta sytuacja w bardzo istotny sposób wpłynęła na obniżenie autorytetu SW oraz na jej dezorientację co do celowości podejmowania środków dyscyplinujących wobec osób pozbawionych wolności¹⁷.

W wielu jednostkach penitencjarnych zezwolono na rozwój solidaryzmu wśród skazanych, sankcjonując funkcjonowanie samowolnych

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Romuald Soroko (1939), polski prawnik i urzędnik administracji państwowej. W latach 1988-1990 dyrektor Centralnego Zarządu Zakładów Karnych oraz dyrektor generalny w Ministerstwie Sprawiedliwości. Opracowano na podstawie: <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/25926> [dostęp z dnia: 23.01.2025 r.]

¹⁶ M. Krzywicki, *Więzienny terror kryminalny*, Poznań 2022, s. 106.

¹⁷ R. Musidłowski, *Zbiorowe wystąpienia...*, s. 262.

komitetów protestacyjnych. Dla przykładu w Areszcie Śledczym w Łodzi działała Niezależna Rada Osadzonych. Warto zauważyć, że wiele z utworzonych przez skazanych komitetów funkcjonowało, również po formalnym zakończeniu protestów, co w efekcie doprowadziło do sparaliżowania pracy w niektórych jednostkach penitencjarnych. Realny udział w sprawowaniu władzy i podejmowaniu decyzji przez komitety protestacyjne utwierdzało osadzonych w poczuciu bezkarności. W jednostkach penitencjarnych przeznaczonych dla recydywistów, istnienie formalnej reprezentacji skazanych stanowiło w istocie instytucjonalizację tzw. podkultury więziennej¹⁸. Prowadzona przez kierownictwo ministerstwa sprawiedliwości polityka ustępstw, odbierana była przez osadzonych jako przejaw słabości SW. W wyniku czego powodowało to wysuwanie przez osadzonych coraz to nowych żądań i skutkowało całkowitym upadkiem dyscypliny, a co za tym idzie spadkiem poziomu bezpieczeństwa w jednostkach penitencjarnych¹⁹.

W listopadzie 1989 r. recydywiści przebywający w zakładach karnych w Czarnem, Goleniowie i Nowogardzie odmówili podjęcia pracy. Nie wysuwali oni żadnych żądań socjalnych, lecz oczekiwali na powszechną amnestię. Emerytowany funkcjonariusz Zakładu Karnego w Nowogardzie następująco wspomina panujący wśród skazanych nastrój: „(...) grypserszy zobaczyli w Sejmie ludzi, którzy jeszcze niedawno siedzieli – Kuronia²⁰,

¹⁸ Podkultura więzienna- nieformalna stratyfikacja społeczna skazanych. Określa ona pozycję osadzonych w społeczności więziennej, jak również wyznacza normy, wartości i wzory postępowania. Dzieli osadzonych na „grypsujących”, „niegrypsujących” oraz „cweli”. Opracowana na podstawie: S. Przybyliński, *Podkultura więzienna. Wielowymiarowość rzeczywistości penitencjarnej*, Kraków 2005, s. 9.

¹⁹ M. Krzywicki, *Więzienny terror...*, s. 107.

²⁰ Jacek Kuroń (1934-2004), polski polityk i historyk. Działacz opozycji w okresie PRL. Dnia 20 marca 1965 r. tymczasowo aresztowany pod zarzutem kolportażu pism krytykujących ustroj PRL. Następnie 19 lipca 1965 r. skazany na 3 lata kary pozbawienia wolności. Karę tę odbywał w Zakładzie Karnym w Sztumie, a następnie Potulicach, gdzie przebywał do czasu warunkowego zwolnienia w maju 1967 r. Ponownie aresztowany 8 marca 1968 r., a następnie przetrzymywany w Areszcie Śledczym Warszawa-Mokotów. Dnia 15 stycznia 1969 r. skazany na 3,5 roku pozbawienia wolności, karę odbywał w Zakładzie Karnym we Wronkach, skąd we wrześniu 1971 r. został warunkowo zwolniony. Ponownie aresztowany w maju 1977 r., został zwolniony w lipcu tego samego roku na mocy amnestii. Kolejny raz zatrzymany 20 sierpnia 1980 r., zwolniony po podpisaniu porozumień gdańskich z 31 sierpnia 1980 r. Po wprowadzeniu stanu wojennego dnia 13 grudnia 1981 r. został internowany, a następnie od 2 września 1982 r. tymczasowo aresztowany pod zarzutem próby obalenia ustroju, ostatecznie opuścił warunki izolacji penitencjarnej w związku z amnestią z 22 lipca 1984 r. Ostatni raz skazany w 1985 r. na karę 3 miesięcy aresztu za udział w manifestacji ulicznej. Opracowano na podstawie: M. Łatkowska, A. Borowski, *Kuroń Jacek*, [w:] *Encyklopedia Solidarności. Opozycja w PRL 1976-1989*, t. 1, pod red. M. Łatkowska, Warszawa 2010, s. 238-239.

Moczulskiego²¹, i pomyśleli: Teraz to na pewno będzie amnestia. Byli tej amnestii cholernie pewni”²². Dnia 16 listopada 1989 r. Sejm uchwalił pierwszą wersję ustawy amnestyjnej w której całkowicie pominięci zostali recydywiści, taki obrót wydarzeń podsycał panujące w jednostkach penitencjarnych niepokoję²³. Po wycofaniu się ministra sprawiedliwości z obietnic abolicyjnego charakteru amnestii, więźniowie otwarcie grozili zbiorowymi protestami. Warto zauważyć, że we wspomnianych trzech jednostkach penitencjarnych nie egzekwowane były przepisy regulaminu więziennego oraz kodeksu karnego wykonawczego. Potwierdzają to słowa byłego funkcjonariusza, który następująco wspomina sytuację jaka wówczas panowała w zakładach karnych w województwie szczecińskim: „Doszło do tego, że zgodę na przewiezienie złodzieja na rozprawę do sądu w Szczecinie musiał wydać komitet protestacyjny”²⁴. W Czarnem osadzeni pod wpływem wyprodukowanego samodzielnie alkoholu spacerowali po terenie zakładu karnego. Dnia 17 listopada 1989 r. po ogłoszeniu biernego protestu, administracja zakładu karnego nie dopuściła do pracy skazanych, gdyż stwierdzono, że nie można zagwarantować im bezpieczeństwa. Doszło do niespotykanej i niezwykle demoralizującej sytuacji. Przez trzy tygodnie wszystkie prace związane z obsługą zakładu karnego i przebywających w nim osadzonych wykonywali funkcjonariusze SW. Odbywało się to w atmosferze poniżenia funkcjonariuszy przez więźniów m.in. w funkcjonariuszy rzucono brudną bielizną z żądaniem jej uprania. Równie niespotykana sytuacja panowała w zakładzie karnym w Nowogardzie, gdzie o tym kto i jakie prace gospodarcze będzie wykonywał decydował komitet protestacyjny skazanych, czyniąc to na mocy porozumienia zawartego z administracją zakładu karnego. Członkowie komitetów skazanych w jednostkach penitencjarnych w Nowogardzie i Goleniowie mieli do swojej dyspozycji osobne pomieszczenie z telefonem. Ponadto

²¹ Leszek Moczulski (1930-2024), polski polityk, dziennikarz, historyk i geopolityk. Działacz opozycji w okresie PRL. Za aktywną działalność opozycyjną dnia 8 października 1982 r. skazany na karę 7 lat pozbawienia wolności. Karę tę odbywał w Zakładzie Karnym w Barczewie do sierpnia 1984 r., kiedy to został zwolniony na mocy amnestii. Dnia 9 marca 1985 r. ponownie aresztowany, po czym 22 kwietnia 1986 r. skazany na karę 4 lat pozbawienia wolności za działalność w Konfederacji Polski Niepodległej. Zwolniono go na mocy kolejnej amnestii we wrześniu 1986 r. Opracowano na podstawie: D. Góra, *Profesor Leszek Moczulski (1930-2024)*, „Przegląd Geopolityczny”, 2024, nr 50, s. 9-13.

²² T. Kozłowski, *Dwie strony kraty*, „Polityka”, 2014, nr 7, s. 60.

²³ K. Kilijanek, *Ścieżki zdrowia. Buntów w więzieniach można było uniknąć*, „Prawo i Życie”, 1990, nr 6, s. 4.

²⁴ A. Zadworny, *Możecie mnie już puścić*, „Duży Format”, 2009, nr 48, s. 9.

korzystali, także ze stałych przepustek umożliwiających im swobodne poruszanie się po terenie całego zakładu karnego²⁵.

Z kolei 19 listopada 1989 r. w Areszcie Śledczym w Gdańsku osadzeni wydostali się na dachy pawilonów mieszkalnych oraz przywieziennego szpitala. Z cel mieszkalnych uwolnił się cały stan osobowy gdańskiej jednostki penitencjarnej, czyli przeszło 700 osadzonych. Protestujący domagali się m. in. możliwości wystąpienia w telewizji oraz spotkania z przedstawicielami sejmu i senatu. Po dwóch tygodniach okupowania terenu aresztu, w nocy z 2 na 3 grudnia 1989 r. podpisano porozumienie o zakończeniu buntu. Jednakże 3 grudnia około południa w trakcie przekazania pod kontrolę SW jednego z pawilonów mieszkalnych, grupa ok. 100 skazanych podjęła próbę ucieczki. Po sforsowaniu krat i metalowych furt, osadzeni wydostali się na teren otwarty aresztu, docierając do muru zewnętrznego. W wyniku czego pełniący służbę na wieżyczkach ochronnych funkcjonariusze oddali strzały ostrzegawcze z broni palnej. Nieudana próba ucieczki ponownie rozbudziła wśród osadzonych agresję, część z nich znajdujących się jeszcze na dachach okupowanych budynków, zaczęła rzucać w kierunku znajdujących wokół budynków funkcjonariuszy cegły oraz odłamki betonu. Strażnicy próbując opanować sytuację użyli granatów z gazem łzawiącym oraz pałek służbowych. Finalnie w dwugodzinnych walkach z protestującymi skazanymi, rannych zostało pięciu funkcjonariuszy SW, z czego obrażenia dwóch były na tyle poważne, że odwieziono ich szpitala²⁶.

Kierownictwo CZZK na wyraźne zaproszenie senatorów Obywatelskiego Klubu Parlamentarnego, chcąc niejako rozwiązać napiętą sytuację panującą w jednostkach podstawowych, poleciło wydelegować z zakładów karnych w Goleniowie i Nowogardzie, wybranych skazanych celem stworzenia wspólnej delegacji recydywistów na spotkanie z przedstawicielami Senatu²⁷. Dnia 3 grudnia 1989 r. delegacja składająca się z trzech skazanych z Goleniowa oraz dwóch z Nowogardu udała się samochodem służbowym na spotkanie do Warszawy. Na drogę otrzymali prywatne ubrania. Dysponowali, również pieniędzmi zebranymi wcześniej wśród skazanych. Konwojujący ich funkcjonariusze ubrani byli po cywilnemu. Po drodze

²⁵ M. Krzywicki, *Więzienny terror...*, s. 107.

²⁶ Ibidem, s. 108.

²⁷ Archiwum Akt Nowych (dalej jako: AAN), Centralny Zarząd Zakładów Karnych w Warszawie (dalej jako: CZZKW), sygn. 127, *Raport Komisji powołanej przez Ministra Sprawiedliwości do zbadania przyczyn i przebiegu zbiorowych protestów skazanych*, k. 36.

zatrzymano się na obiad w restauracji, który dla skazanych składał się, także z wódki i piwa. Po przyjeździe do Warszawy będący pod wpływem alkoholu osadzeni zaczęli żądać od funkcjonariuszy, aby zawieźli ich do znajomych i rodziny. Gdy funkcjonariusze odmówili skazani zaczęli się awanturować i demolować samochód. Funkcjonariusze o zaistniałej sytuacji powiadomili Areszt Śledczy Warszawa-Mokotów, gdzie samochodem w pełnym biegu wjechali poprzez otwartą bramę aresztu. Co ciekawe w momencie wjazdu urwane zostały jedne z drzwi samochodu, jednakże przy pomocy funkcjonariuszy mokotowskiego aresztu sytuację udało się opanować. Jednakże, mimo tak poważnego zdarzenia, następnego dnia dopuszczono delegację skazanych do rozmowy z senatorami Edwardem Wendem oraz Lechem Koziółem. W trakcie rozmowy skazani zagrozili senatorowi, że doszczętnie spalą zakłady karne, jeżeli nie wprowadzona zostanie obejmująca recydywistów amnestia²⁸. Dnia 7 grudnia 1989 r. oczekiwania skazanych zostały brutalnie zweryfikowane, kiedy to opublikowano treść ustawy²⁹ o amnestii, która nie objęła swoją mocą prawną recydywistów. Niefortunne decyzje władz PRL oraz wyniki debaty w Sejmie i Senacie tylko zaogniły sytuację³⁰. Zgodnie z wcześniejszymi zapowiedziami skazanych przedstawiony obrót spraw sprawił, że jednostki penitencjarne w całym kraju, a w szczególności zakłady karne w Czarnem, Goleniowie i Nowogardzie stały się miejscem tragicznych wydarzeń³¹. Rozpoczęty pod koniec września kryzys więziennictwa osiągnął punkt krytyczny, czego skutkiem był wybuch buntów skazanych w zakładach karnych w Czarnem, Goleniowie i Nowogardzie.

Bunt w Zakładzie Karnym w Goleniowie

W związku z niepokojami panującymi wśród skazanych w Goleniowie, już 6 grudnia 1989 r. na polecenie dyrektora Okręgowego Zarządu Zakładów Karnych (dalej jako: OZZK) w Szczecinie do goleniowskiego więzienia celem wsparcia oddelegowano 10 funkcjonariuszy z Aresztu Śledczego w Świnoujściu oraz 20 funkcjonariuszy z Ośrodka

²⁸ AAN, CZZKW, sygn. 127, *Raport Komisji powołanej przez Ministra Sprawiedliwości do zbadania przyczyn i przebiegu zbiorowych protestów skazanych*, k. 23.

²⁹ Zob. Ustawa z dnia 7 grudnia 1989 r. o amnestii, „Dziennik Ustaw”, 1989, nr 64, poz. 390.

³⁰ P. Bielawski, R. Lazarowicz, *Dziwny Rok 1989*, Warszawa 2000, s. 415.

³¹ W. Kosterkiewicz, K. Kościelski, *Więzienne zbiorowe protesty głodowe jako forma autodestrukcji*, [w:] *Agresja i Przemoc a Zdrowie Psychiczne*, pod red. M. Binczycka-Anholcer, Poznań 2004, s. 111.

Przystosowania Społecznego w Słońsku. Dyrektor OZZK polecił, także aby 7 grudnia 1989 r. do godziny 9:00 przewieziono do Goleniowa dodatkowych 10 funkcjonariuszy z Aresztu Śledczego w Kamieniu Pomorskim. Ponadto od godz. 8:00 dnia 7 grudnia 1989 r. skoszarowano w Zakładzie Karnym w Goleniowie, wszystkich funkcjonariuszy mężczyzn, których wyposażono w gumowe pałki, kajdanki, hełmy i tarcze ochronne, maski przeciwgazowe, ręczne miotacze gazów oraz radiotelefony³².

W czwartek 7 grudnia 1989 r. w Zakładzie Karnym w Goleniowie kilkudziesięciu skazanych obezwładniło funkcjonariuszy SW pełniących służbę w oddziałach mieszkalnych pawilonów B oraz C. Następnie zmusili sterryzowanych funkcjonariuszy do opuszczenia poszczególnych oddziałów, po czym otworzyli wszystkie cele mieszkalne z których wydostało się przeszło 800 skazanych. Opanowali oni dwa pawilony goleniowskiego więzienia, niszcząc przy tym wszystko co stało im na drodze, zaś w szczytowym momencie eskalacji buntu wydostali się na dachy przejętych budynków. Skazani wzniecili, także liczne pożary, doszczętnie paląc wyposażenie okupowanej przez nich części goleniowskiego zakładu karnego³³.

Dnia 7 grudnia 1989 r. wśród 1022³⁴ skazanych oraz tymczasowo aresztowanych przebywających tego dnia w Zakładzie Karnym w Goleniowie od samego rana panowała niezwykle napięta atmosfera. Potwierdzają to słowa skazanego Jerzego Parola, który w trakcie przesłuchania przeprowadzonego w dniu 9 grudnia 1989 r. przez prokuraturę Prokuratury Wojewódzkiej w Szczecinie Andrzeja Sołtyska, następująco relacjonował panującą wówczas sytuację: „W dniu 7 grudnia umieszczony byłem na oddziale III centralnym w celi nr 66. Cella ta jest trzysobowa. W celi tej przebywałem wraz z Czesławem Szpakiem, jedno miejsce było wolne. (...) Rozruchy w zakładzie zaczęły się po śniadaniu gdzieś około godziny 10:00. (...) Ja leżałem na łóżku, a Szpak prał. W pewnym momencie Szpak powiedział, że chyba coś w związku z amnestią będzie. (...) wróciliśmy do celi. Położyłem się ponownie na łóżko. W pewnym momencie Szpak powiedział do mnie: „nie śpij, bądź przygotowany jaka zapadnie decyzja

³² Oddziałowe Archiwum Instytutu Pamięi Narodowej w Szczecinie (dalej jako: OAIPNS), Areszt Śledczy w Szczecinie 1967-1989 (dalej jako: AŚSZ), sygn. IPN Sz 49/1869, *Dokumentacja dot. buntu więźniów*, k. 12.

³³ *Bunt recydywistów...*, s. 2.

³⁴ AAN, Ministerstwo Sprawiedliwości w Warszawie (dalej jako: MS), sygn. 52/106, *Konferencje prasowe, wywiady z Kierownictwem i innymi przedstawicielami Ministerstwa (konferencje prasowe pt. „Raport w sprawie buntów więźniów w zakładach karnych”, „Ocena stanu bezpieczeństwa wewnętrznego i kierunki polityki kryminalnej”)*, k. 13.

w Sejmie”. Nadmieniam, że przez cały czas śledziliśmy przebieg debaty sejmowej przez głośnik znajdujący się w celi. Gdzieś około godziny 13:00 po głosowaniu nad ustawą o amnestii, kiedy wiadomo było, że amnestia nie obejmie wielokrotnych recydywistów- zaczęło się. Usłyszałem „rumor-tupot po schodach i bieganie po korytarzu”. Szpak powiedział do mnie: „ubieraj się bo już się zaczęło”. Ja mówię „cóż to buty nałożyć to nie problem”, ale on dalej powiedział „ubieraj się ciepło bo nie wiadomo kiedy wrócimy”. Ubraliśmy się ciepło, założyłem drugą parę skarpetek, sweter. Zapaliliśmy po papierosie. Ja powiedziałem, no nie wiem jak oni to odebrali tj. amnestię. Miałem na myśli komitet strajkowy”³⁵.

Po emisji w telewizji programu informacyjnego pt. „Teleexpress”, a więc około godziny 17:30 komitet protestacyjny skazanych przebywających w Zakładzie Karnym w Goleniowie zgłosił potrzebę rozmowy z naczelnikiem podpułkownikiem Marianem Rynką. Spotkanie grupy 22 osadzonych reprezentujących komitet protestacyjny z kierownictwem goleniowskiego więzienia odbyło się w świetlicy w oddziale mieszkalnym pawilonu centralnego. W trakcie rozmowy skazani oświadczyli, że podejmą bierny protest jako reakcję na nie spełniającą ich oczekiwań ustawę amnestijną. Zażądali wydania im kluczy do poszczególnych cel mieszkalnych oraz budynków goleniowskiego zakładu karnego. Ponadto przedstawiciele komitetu protestacyjnego wystąpili również z żądaniem wycofania się z pawilonów mieszkalnych wszystkich funkcjonariuszy pełniących w nich służbę³⁶. Naczelnik M. Rynka kategorycznie odmówił spełnienia wszystkich żądań wysuniętych przez komitet, po czym przekazał skazanym, że ostateczne decyzje kierownictwa podjęte zostaną po rozmowach w jego gabinecie. Ponadto naczelnik polecił, aby wśród członków komitetu protestacyjnego skazani wyznaczyli dwie osoby, które wraz z nim, jego zastępcą oraz kierownikiem działu ochrony udadzą się do budynku administracji goleniowskiej jednostki penitencjarnej celem przeprowadzenia dalszych pertraktacji³⁷. W czasie, kiedy wyznaczeni przedstawiciele skazanych pod przewodnictwem naczelnika byli w drodze na teren administracji, pozostali osadzeni z komitetu protestacyjnego

³⁵ Oddziałowe Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Szczecinie (dalej jako: OAIPNS), Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Szczecinie 1983-1990 (dalej jako: WUSWS), sygn. IPN Sz 0012/475 t. 5, *Akta dochodzeniowe w sprawie buntu w Zakładzie Karnym w Goleniowie*, k. 5-6.

³⁶ AAN, MS, sygn. 52/106, *Konferencje prasowe, wywiady z Kierownictwem i innymi przedstawicielami Ministerstwa (konferencje prasowe pt. „Raport w sprawie buntów więźniów w zakładach karnych”, „Ocena stanu bezpieczeństwa wewnętrznego i kierunki polityki kryminalnej”)*, k. 29.

³⁷ J. Kazaniecki, *Goleniowski Zakład Karny w latach 1854-1990*, Mosty 2023, s. 888.

oraz skazani korzystający wówczas z oddziałowych świetlic rozbroili funkcjonariuszy pełniących służbę na wszystkich czterech oddziałach pawilonu C. Następnie poprzez groźby pozbawienia życia metalowymi prętami³⁸ zabrali im klucze do cel mieszkalnych³⁹. Podobna sytuacja miała miejsce na pawilonie B, gdzie skazani przemocą wyrwali funkcjonariuszom klucze oraz zmusili ich do opuszczenia budynku⁴⁰. Następnie niemal natychmiast zaczęli otwierać wszystkie cele mieszkalne. Wydostający się z cel skazani, których łącznie było przeszło 800, szybko opanowali pawilon B oraz pawilon C goleniowskiej jednostki penitencjarnej. Skazani zabarykadowali wszystkie drzwi wejściowe do pawilonów znosząc w ich rejon materace i inne sprzęty kwaterunkowe⁴¹. W obliczu zaistniałej sytuacji kierownictwo Zakładu Karnego w Goleniowie wzmocniło siły i środki oraz rozdysponowała do działania zgromadzonych funkcjonariuszy celem zapobieżenia uwolnieniu z cel skazanych w dwóch pozostałych pawilonów, w których przebywało około 260 skazanych. W momencie rozpoczęcia działań ochronnych w goleniowskim zakładzie karnym na służbie było 326 funkcjonariuszy podzielonych na 10 grup szturmowych i trzy ubezpieczające. W związku z zaistniałą sytuacją funkcjonariusze pełniący służbę w pawilonie B wycofali się na chodnik komunikacyjny zamykając za sobą kraty i drzwi wejściowe do tego pawilonu. Zważając na to, że pawilon B był już w całości opanowany przez skazanych zabezpieczono go od zewnątrz. Z kolei, gdy cztery grupy funkcjonariuszy dotarły do pawilonu C, podobnie jak w przypadku wcześniejszego pawilonu, także i on był już przejęty przez skazanych. Funkcjonariuszom pełniącym służbę w pawilonie C, udało się uchronić przed agresją skazanych, gdyż po zabranii ze swoich dyżurek dokumentacji ochronnej, natychmiast wycofali się poza teren pawilonu⁴². W związku z przewagą liczebną osadzonych grupy szturmowe, podobnie jak w przypadku wcześniejszego pawilonu podjęły decyzję o wycofaniu i zabezpieczeniu budynku od zewnątrz. Następnie o zaistniałej sytuacji poinformowano następujące organy: dyrektora Okręgowego Zarządu Zakładów Karnych (dalej jako: OZZK) w Szczecinie, szefa Rejonowego Urzędu Spraw Wewnętrznych (dalej jako: RUSW) w Goleniowie, Prokuraturę Rejonową w Goleniowie oraz Straż Pożarną.

³⁸ OAIPNS, WUSWS, sygn. IPN Sz 0012/475 t. 5, *Akta dochodzeniowe w sprawie buntu w Zakładzie Karnym w Goleniowie*, k. 28.

³⁹ Ibidem, k. 20.

⁴⁰ Ibidem, k. 30-31.

⁴¹ Ibidem, k. 6.

⁴² Ibidem, k. 20.

W tym samym czasie w opanowanych pawilonach skazani przystąpili do barykadowania wszystkich wejść wykorzystując do tego m.in. drzwi zdjęte z cel mieszkalnych, łóżka metalowe i inny sprzęt kwaterunkowy znajdujący się w pawilonach. W związku z przeważającymi siłami skazanych grupy szturmowe funkcjonariuszy SW wycofały się i zabezpieczały pawilony od zewnątrz. W tym czasie skazani przystąpili do częściowego niszczenia sprzętu oraz wydostali się na dachy, pawilonów gdzie gromadzili różne niebezpieczne przedmioty oraz gruz i cegły z porozbijanego dachu i kominów⁴³. Około godziny 18:20 do Zakładu Karnego w Goleniowie przybył dyrektor OZZK w Szczecinie podpułkownik K. Biegalski, następnie o godzinie 19:30 szef RUSW w Goleniowie i Prokurator Rejonowy. Z kolei około godziny 20:00 przybyły siły wsparcia w postaci dodatkowych 145 funkcjonariuszy z odvodu stacjonującego w Zakładzie Karnym w Nowogardzie. Zostali oni przydzieleni do poszczególnych grup szturmowych i ubezpieczających. Ponadto po przybyciu sił wsparcia dyrektor OZZK w Szczecinie wydał polecenie opracowania planu zajęcia opanowanych przez skazanych pawilonów⁴⁴.

Dnia 8 grudnia 1989 r. o godzinie 3:20 przystąpiono do bezpośredniego szturm na opanowany przez skazanych pawilon C. O godz. 4:30 opanowano Izbę Chorych oddziału C. Następnie około godziny 6:00 zdołano odzyskać zabarykadowaną pierwszą i drugą kondygnację budynku. Warto zauważyć, że 54 skazanych przebywających w trakcie buntu na I i II oddziale mieszkalnym pawilonu C samodzielnie rozebrało barykadę od skrzydła i dobrowolnie oddało się w ręce funkcjonariuszy przebywających w łączniku poprzedzającym kratę wejściową na oddziały⁴⁵. Z kolei najbardziej agresywni skazani wycofali się na trzecią i czwartą kondygnację. W czasie akcji w pawilonie C bronili się zrzucając na funkcjonariuszy m. in.: różnego rodzaju sprzęt kwaterunkowy z niszczonego celu oraz zapalone szmaty, bądź materace⁴⁶. Ponadto wzniecali, także pożary w celach mieszkalnych oraz na korytarzach i kłatkach schodowych okupowanych pawilonów tworząc przy tym swego rodzaju

⁴³ AAN, MS, sygn. 52/106, *Konferencje prasowe, wywiady z Kierownictwem i innymi przedstawicielami Ministerstwa (konferencje prasowe pt. „Raport w sprawie buntów więźniów w zakładach karnych”, „Ocena stanu bezpieczeństwa wewnętrznego i kierunki polityki kryminalnej”)*, k. 29.

⁴⁴ J. Kazaniecki, *Goleniowski...*, s. 891.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ AAN, MS, sygn. 52/106, *Konferencje prasowe, wywiady z Kierownictwem i innymi przedstawicielami Ministerstwa (konferencje prasowe pt. „Raport w sprawie buntów więźniów w zakładach karnych”, „Ocena stanu bezpieczeństwa wewnętrznego i kierunki polityki kryminalnej”)*, k. 30.

zapory ogniowe, które uniemożliwiały funkcjonariuszom przedostanie się na wyższe kondygnacje budynku. Wobec zaistniałej sytuacji podjęta została decyzja o użyciu w stosunku do skazanych szczególnych środków bezpieczeństwa w postaci chemicznych środków obezwładniających, strumieni wody pod ciśnieniem oraz petard. Stosowane przez funkcjonariuszy środki bezpieczeństwa nie przynosiły dużych efektów. Liczna grupa skazanych w dalszym ciągu znajdowała się na dachu pawilonu B zrzucając na funkcjonariuszy cegły, rozbite szkło i inne niebezpieczne przedmioty. Pozostali wzniecali kilkakrotnie pożar w przyległej hali produkcyjnej Gospodarstwa Pomocniczego oraz usiłowali podpalić magazyn mundurowy. Ponadto skazani wzniecili, również pożar w obydwu bibliotekach Zakładu Karnego w Goleniowie⁴⁷. Opanować pożary próbowały wyznaczone grupy przeciwpożarowe składające się z funkcjonariuszy SW oraz przybyłe na teren goleniowskiego więzienia jednostki straży pożarnej. Należy zaznaczyć, że skuteczne ugaszenie poszczególnych pożarów było bardzo utrudnione z uwagi na ciągle atakujących skazanych. Strażacy próbujący ugasić poszczególne ogniska ognia mogli dojść do miejsc pożarów nie bliżej niż na odległość rzutu kamieniem, gdyż byli obrzucani cegłówkami przez skazanych⁴⁸. Niszczenie sprzętu kwaterunkowego, wzniesienie pożarów, atakowanie funkcjonariuszy przez skazanych przebywających na dachach pawilonów, z różnym nasileniem trwało do późnych godzin wieczornych. Około godz. 18:00 do goleniowskiego więzienia przybył sędzia penitencjarny, jednakże jego obecność nie zmieniła nastawienia skazanych, którzy w dalszym ciągu aktywnie uczestniczyli w buncie⁴⁹.

W sobotę 9 grudnia 1989 r. około godziny 0:20 na teren Zakładu Karnego w Goleniowie przybył zastępca szefa RUSW ds. MO pułkownik Jerzy Stańczyk. Następnie o godzinie 0:42 wpłynął teleks od Dyrektora CZZK Romualda Soroki zezwalający na wprowadzenie do działań jednostek współdziałających. O godz. 1.00 naczelnik Zakładu Karnego w Goleniowie podpułkownik M. Rynka w obecności Prokuratora Rejonowego i Sędziego Penitencjarnego przez megafon wezwał skazanych do zaprzestania buntu i podporządkowania się obowiązującemu regulaminowi wykonania kary pozbawienia wolności. W odpowiedzi

⁴⁷ OAIPNS, WUSWS, sygn. IPN Sz 0012/475 t. 5, *Akta dochodzeniowe w sprawie buntu w Zakładzie Karnym w Goleniowie*, k. 35-36.

⁴⁸ *Bunt recydywistów...*, s. 2.

⁴⁹ AAN, MS, sygn. 52/106, *Konferencje prasowe, wywiady z Kierownictwem i innymi przedstawicielami Ministerstwa (konferencje prasowe pt. „Raport w sprawie buntów więźniów w zakładach karnych”, „Ocena stanu bezpieczeństwa wewnętrznego i kierunki polityki kryminalnej”)*, k. 30.

na wezwanie skazani z pawilonu C poprosili o rozmowy. Na rozmowę zgłosiło się dwóch przedstawicieli komitetu protestacyjnego skazanych, w trakcie której przekazali, że natychmiast zakończą bunt i przystąpią do porządkowania oddziałów. Z kolei o godzinie 2:30⁵⁰ ze skazanymi z pawilonu B pertraktował pułkownik J. Stańczyk⁵¹. Wobec zdecydowanej postawy kilkusetosobowej grupy funkcjonariuszy MO zabezpieczającej teren zewnętrzny zakładu karnego, a także będącej w gotowości jednostki specjalnej MO dysponującej śmigłowcami i ciężkim sprzętem oraz argumentacji pułkownika Stańczyka skazani z pawilonu B, również ustąpili⁵². Po zakończeniu buntu od godziny 10:00 rozpoczęto realizację transportów skazanych do innych jednostek penitencjarnych. Ponadto przeprowadzono kontrolę terenu jednostki, celem potwierdzenia, że wszyscy skazani opuścili teren więzienia w Goleniowie.

Podczas dokonywania kontroli pawilonu C w celi numer 66 oddziału III, ujawniono zwęglone zwłoki. Ułożone były one na szkieletie łóżka metalowego. Głowa ciała wsadzona była pomiędzy metalowymi szczeblami skierowana do ściany lewej patrząc od wejścia, a nogami do prawej ściany celi mieszkalnej. Tułów zwłok ułożony był wzdłuż metalowego łóżka w pozycji, która uniemożliwiała denatowi wydostanie się z uścisku. W okolicy grzbietu widoczne były resztki zwęglonej tkaniny. Zwłoki denata zabezpieczono, a następnie na polecenie Prokuratury Wojewódzkiej w Szczecinie przewieziono do prosektorium Zakładu Medycyny Sądowej Pomorskiej Akademii Medycznej im. gen. Karola Świerczewskiego. W wyniku przeprowadzonych czynności wyjaśniających ustalono, że denatem jest skazany Sylwester Cichocki. Dnia 12 grudnia 1989 r. w obecności matki oraz brata wspomnianego skazanego przeprowadzono jego sekcję zwłok. Wykazała ona, że skazany w momencie spalenia już nie żył⁵³. W ramach późniejszego dochodzenia ustalono, że skazany Cichocki w trakcie buntu był bity i kopany przez innych skazanych w wyniku czego spadł ze schodów pawilonu C i doznał licznych obrażeń wewnętrznych ciała, wskutek czego zmarł⁵⁴.

W trakcie zajść mających miejsce podczas buntu obrażeń doznał 10 funkcjonariuszy, w tym jeden z nich z uwagi na złamanie ręki wymagał

⁵⁰ R. Musidłowski, *Zbiorowe wystąpienia...*, s. 263.

⁵¹ J. Kazaniecki, *Goleniowski...*, s. 891-892.

⁵² *Bunt więźniów zakończony*, „Słowo Ludu. Dziennik Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej”, 1989, nr 286, s. 1, 4.

⁵³ OAIPNS, WUSWS, sygn. IPN Sz 0012/475 t. 5, *Akta dochodzeniowe w sprawie buntu w Zakładzie Karnym w Goleniowie*, k. 14-15.

⁵⁴ J. Kazaniecki, *Goleniowski...*, s. 897.

hospitalizacji⁵⁵. Ponadto pomoc medyczno-sanitarna udzielona, także 10 osadzonym. Doznali oni następujących obrażeń: Kazimierz Krusiewicz- stłuczenie kolana prawego; Krzysztof Kaciupa – rana szarpana dłoni prawej; Ireneusz Werenc – rana szarpana doni lewej; Henryk Waszak- stłuczenie przedramienia prawego; Andrzej Józefczak – rana tłuczona dłoni prawej; Roman Krajewski – rana małżowiny prawej; Mieczysław Jarmułowicz- stłuczenie żeber lewych; Stefan Buciak – stłuczenie okolicy łokcia lewego; Bogdan Łyczywek – rana cięta szyji oraz Mirosław Jabłonka – rany cięte przedramienia⁵⁶.

Wskutek mającego miejsce w dniach 7-9 grudnia 1989 r. buntu skazanych Zakład Karny w Goleniowie poniósł poważne straty materialne. Straty poszczególnych obszarów i obiektów oszacowano na: budynek pawilonu C – 1,210 miliardów; budynek pawilonu B – 600 milionów; budynek pawilonu A – 38 milionów; teren wewnętrzny – 22,5 milionów; wyposażenie cel mieszkalnych – 807,5 milionów; wyposażenie magazynu mundurowego – 150 milionów; księgozbiór oraz wyposażenie biblioteki centralnej oraz szkolnej – 1,500 miliardów; uszkodzenia środków łączności i sygnalizacji – 25 milionów; spalony samochód specjalny – 15 milinów; uszkodzenia instalacji elektrycznej- 16 milionów; uszkodzenia instalacji grzewczej 10 milionów; uszkodzenia kanalizacji – 225 milionów; wyposażenie służby zdrowia – 200 milionów; środki techniczne, transportowe, żywnościowe, zużycie wody, energii elektrycznej, środki bojowe, oraz inne zniszczone materiały – 2,500 miliarda. Łącznie straty oszacowano na kwotę 7,319 miliardów tzw. „starych złotych”^{57”58}.

⁵⁵ OAIPNS, WUSWS, sygn. IPN Sz 0012/475 t. 5, *Akta dochodzeniowe w sprawie buntu w Zakładzie Karnym w Goleniowie*, k. 11.

⁵⁶ Ibidem, k. 4.

⁵⁷ „Stary złoty”- jednostka pieniężna obowiązująca w Polsce do 1 stycznia 1995 r., zastąpił ją tzw. „nowy złoty”. Jeden „nowy złoty” odpowiada 10000 „starych złotych”. Opracowano na podstawie: P. Toczyński, *Denominacja złotego w 1995 r.- powody, skutki, korzyści ekonomiczne i społeczne*, [w:] *Od wymiany do wymiany. Banknoty polskie 1945–1995*, pod red. R. Klementowski, M. Szymczyk, Duszniki-Zdrój 2021, s.105-110.

⁵⁸ J. Kazaniecki, *Goleniowski...*, s. 897.

Raport Społecznej Komisji do spraw buntów więźniów z 1989 r.

Z inicjatywy Patronackiego Towarzystwa Penitencjarnego i Komitetu Helsińskiego oraz przy poparciu obu Izb Parlamentu ukonstytuowała się początku stycznia 1990 r. Społeczna Komisja do spraw buntów więźniów z 1989 r. W skład Komisji weszli:

- Wojciech Gryczewski⁵⁹;
- Marek Nowicki⁶⁰;
- Jan Olszewski⁶¹;
- Stanisław Podemski⁶²;
- dr Krzysztof Poklewski-Koziell⁶³;
- Marian Popis⁶⁴;
- Zofia Rymaszewska;
- ks. dr Jan Sikorski⁶⁵;
- dr hab. Teodor Szymanowski⁶⁶;
- prof. dr hab. Hanna Waśkiewicz⁶⁷;
- Stanisław Żytkowski⁶⁸.

Przewodniczącym Komisji został wybrany dr hab. Teodor Szymanowski. Ustalono, że celem raportu będzie: wyświetlenie przyczyn buntów

⁵⁹ Wojciech Gryczewski (1934), polski prawnik i polityk. Zob. https://pl.wikipedia.org/wiki/Wojciech_Gryczewski [dostęp z dnia: 03.03.2025 r.]

⁶⁰ Marek Nowicki (1947-2003), polski fizyk jądrowy i działacz społeczny. Zob. <https://encysol.pl/es/encyklopedia/biogramy/17864,Nowicki-Marek.html> [dostęp z dnia: 03.03.2025 r.]

⁶¹ Jan Olszewski (1930–2019), polski prawnik, polityk oraz działacz społeczny. Zob. M. Wyrwich, *Jan Olszewski (1930–2019)* [w:] *Alfabet Solidarności*, pod red. K. Nowak, Gdańsk 2020, s. 92-93.

⁶² Stanisław Podemski (1929-2011), polski dziennikarz. Zob. L. Becela, *Kto jest kim w Polsce. Informator biograficzny*, Warszawa 1989, s. 1033.

⁶³ Krzysztof Poklewski-Koziell (1914-2006), polski prawnik. Zob. A. Bojańczyk, *Dr Krzysztof Poklewski-Koziell (1915-2006)*, „Palestra”, 2006, nr 581–582, s. 381-385.

⁶⁴ Marian Popis (1953), polski nauczyciel i polityk. Zob. <https://tygodnikradomski.com.pl/ludzie/marian-popis> [dostęp z dnia: 04.03.2025 r.]

⁶⁵ Jan Sikorski (1935), polski duchowny rzymskokatolicki. W 1987 r. powierzono mu funkcję Krajowego Duszpasterza Więziennego, po czym w 1990 r. został pierwszy w historii naczelnym kapłanem Duszpasterstwa Więziennego. Wspomnianą funkcję pełnił do 2002 r. Opracowano na podstawie: K. Pawlak, *Polski biograficzny słownik penitencjarny*, Kalisz 2008, s. 89-90.

⁶⁶ Teodor Szymanowski (1932-2021), polski prawnik. W latach 1989-1997 przewodniczący Zespołu Prawa Karnego Wykonawczego działającej przy Ministerstwie Sprawiedliwości komisji do spraw reformy prawa karnego. Opracowano na podstawie: K. Pawlak, *Polski biograficzny...*, s. 96.

⁶⁷ Hanna Waśkiewicz (1912-1993), polska prawniczka. Zob. K. Motyka, *Sylwetka naukowa profesor Hanny Waśkiewicz (19 IV 1912-22 VIII 1993)*, „Roczniki Nauk Społecznych”, 1994-1995, t. 22-23, s. 5-7.

⁶⁸ Stanisław Żytkowski (1948-2022), polski prawnik, polityk oraz działacz społeczny. Zob. G. Pytlak, *Żytkowski Stanisław*, [w:] *Encyklopedia Solidarności. Opozycja w PRL 1976–1989*, t. 3, pod red. G. Waligóra, Warszawa 2019, s. 701-702.

i wyrażenie opinii w tych kwestiach; pośrednie ustosunkowanie się do urzędowych ustaleń komunikatów i raportów; sformułowanie wniosków i postulatów, wskazujących sposoby, środki, metody umożliwiające zapobieganie buntom w przyszłości. Podstawą raportu były następujące materiały, informacje i dokonane w ciągu stycznia i lutego czynności: urzędowe sprawozdania i towarzysząca im dokumentacja; wizja lokalna przeprowadzona w zakładach karnych w Czarnem, Goleniowie oraz Nowogardzie; wywiady z funkcjonariuszami SW oraz rozmowy ze skazanymi, którzy brali udział w buntach; zbadanie niezbędnej dokumentacji z 16 zakładów karnych dla recydywistów; publikacje i oświadczenia w środkach masowego przekazu, dotyczące badanych faktów i problemów⁶⁹.

Wśród czynników, którym najczęściej przypisuje się rolę stymulatora eskalacji zbiorowych protestów osadzonych w 1989 r. Komisja wyróżniła: warunki bytowe, a zwłaszcza niskie zarobki skazanych; ustępstwa czynione więźniom i osłabienie dyscypliny; nieegzekwowanie i naruszanie obowiązujących przepisów, regulujących wykonywanie kary pozbawienia wolności; powstawanie dwuwładzy w zakładach karnych, tj. rozwój pozaprawnej aktywności komitetów więźniów; poczucie krzywdy skazanych, wywoływane zastosowaniem do ich czynów nadmiernie represyjnego prawa; niewłaściwy sposób przygotowywania amnestii; niefachowe i niedostatecznie przemyślane oddziaływanie zewnętrzne na sytuację w jednostkach penitencjarnych; brak właściwej postawy i aktywności kompetentnych władz; niewystarczające dostosowanie zakładów karnych do właściwości populacji recydywistów, zwłaszcza skazanych, określanych mianem niebezpiecznych; stan frustracji i niepewności wśród funkcjonariuszy⁷⁰. Wymienione powyżej czynniki w różnym stopniu oddziaływały na sytuację w zakładach karnych i trudno określić, które z nich odegrały decydującą rolę w wywołaniu buntów. Jednakże zdaniem Komisji niewłaściwy sposób przygotowywania amnestii i związane z tym pobudzenie nadziei wśród skazanych na daleko idące zmiany było bezpośrednią przyczyną zbiorowych protestów osadzonych w zakładach karnych w Czarnem, Goleniowie oraz Nowogardzie⁷¹.

W wyniku swojej działalności Społeczna Komisja do spraw buntów więźniów z 1989 r. wypracowała następujące wnioski końcowe: zakłady

⁶⁹ AAN, CZZKW, sygn. 127, *Raport Komisji powołanej przez Ministra Sprawiedliwości do zbadania przyczyn i przebiegu zbiorowych protestów skazanych*, k. 14.

⁷⁰ Ibidem, k. 15-16.

⁷¹ Ibidem, k. 16.

karne i areszty śledcze powinny zyskać szeroką samodzielność; autonomiczna i samorządna działalność skazanych powinna ograniczać się do organizacji życia kulturalnego i sportowego; wprowadzenie w życie zasady otwartości więziennictwa oraz instytucji wymiaru sprawiedliwości wobec społeczeństwa; przygotowanie reformy prawa karnego wykonawczego; poziom zarobków skazanych, zatrudnionych w przywieziennych przedsiębiorstwach powinien pozostawać w należytej proporcji do wzrostu wynagrodzeń w zakładach pracy na wolności i uwzględniać procesy inflacyjne; prawo powinno unormować kwestię współpracy między poszczególnymi służbami mundurowymi w przypadku buntów, których rozmiar i charakter zagrażają bezpieczeństwu jednostek penitencjarnych oraz ich bezpośredniemu otoczeniu; SW powinna rozszerzyć swoje uzbrojenie o broń na amunicję niepenetracyjną; brutalność funkcjonariuszy SW w stosunku do skazanych oraz brak reakcji ich przełożonych na liczne przypadki bicia osadzonych, także tych, którzy nie uczestniczyli w buntach; weryfikacja przeznaczenia zakładów karnych w Czarnem, Goleniowie i Nowogardzie; włączenie skazanych w dyskusję nad kształtem amnestii, co wiązało się ze stałą presją osadzonych na SW i przedstawicieli parlamentu⁷².

Zakończenie

W niniejszym artykule przedstawiono zagadnienia związane z falą zbiorowych protestów osób pozbawionych wolności, która przeszła przez polskie jednostki penitencjarne w 1989 r. ze szczególnym uwzględnieniem przebiegu i skutków mającego miejsce w dniach 7-9 grudnia 1989 r. buntu skazanych w Zakładzie Karnym w Goleniowie. Celowość prowadzenia dalszych badań odnoszących się do bezpieczeństwa penitencjarnego w kontekście historycznych doświadczeń jest całkowicie uzasadniona, gdyż odpowiedni poziom wiedzy o zagrożeniach, jakie mogą wystąpić w zakładach karnych i aresztach śledczych, pozwala zapobiec zdarzeniom bądź zminimalizować skutki ich wystąpienia⁷³. Ponadto należy zauważyć, że umiejętne rozpoznanie i skuteczna reakcja na zjawisko zbiorowych

⁷² Ibidem, k. 27-29.

⁷³ K. Małyszko, *Przeciwdziałanie zdarzeniom nadzwyczajnym jako kluczowy element budowania bezpieczeństwa jednostki penitencjarnej*, [w:] *IV Siedleckie Forum Doktorantów. Materiały z ogólnopolskiej interdyscyplinarnej konferencji naukowej - Siedlce, 6 września 2024 r.*, pod red. D. Chomej, T. Kondraciuk, K. Wnorowska, Siedlce 2025, s. 21.

wystąpień osób pozbawionych wolności stanowi bardzo ważne zagadnienie w kontekście prawidłowego wykonywania kary pozbawienia wolności w dzisiejszym systemie penitencjarnym⁷⁴. Zdaniem autora wskazane jest, aby wnioski płynące z powyższej pracy wykorzystano do odpowiedniego przygotowania funkcjonariuszy i pracowników więziennictwa na sytuacje bezpośrednio związane ze zbiorowymi protestami osób pozbawionych wolności, co bez wątpienia korzystnie wpłynęłoby na poprawę bezpieczeństwa jednostek penitencjarnych.

⁷⁴ Idem, *Bunt osadzonych w Zakładzie Karnym w Kamińsku z dnia 5 listopada 1981 roku – podłoże, przebieg i skutki*, „Law • Education • Security”, 2023, nr 120, s. 375.

ANEKS

Fotografia nr 1. Wnętrze spalonej w trakcie buntu celi mieszkalnej.

Źródło: J. Kazaniecki, *Goleniowski Zakład Karny w latach 1854-1990*, Mosty 2023, s. 903.

Fotografia nr. 2. Wylamane przez skazanych drzwi celi mieszkalnej.

Źródło: J. Kazaniecki, *Goleniowski Zakład Karny w latach 1854-1990*, Mosty 2023, s. 903.

Fotografia nr 3. Zdemolowany korytarz jednego z pawilonów mieszkalnych

Źródło: J. Kazaniecki, *Goleniowski Zakład Karny w latach 1854-1990*, Mosty 2023, s. 903.

Fotografia nr 4. Wyważona przez skazanych krata wejściowa do jednego z oddziałów mieszkalnych.

Źródło: J. Kazaniecki, *Goleniowski Zakład Karny w latach 1854-1990*, Mosty 2023, s. 903.

Fotografia nr 5. Zniszczony w trakcie buntu dach jednego z budynków Zakładu Karnego w Goleniowie.

Źródło: J. Kazaniecki, *Goleniowski Zakład Karny w latach 1854-1990*, Mosty 2023, s. 900.

Fotografia nr 6. Spalony dach jednego z pawilonów mieszkalnych.

Źródło: J. Kazaniecki, *Goleniowski Zakład Karny w latach 1854-1990*, Mosty 2023, s. 905.

Bibliografia

Źródła archiwalne:

1. Archiwum Akt Nowych, Centralny Zarząd Zakładów Karnych w Warszawie, sygn. 127, *Raport Komisji powołanej przez Ministra Sprawiedliwości do zbadania przyczyn i przebiegu zbiorowych protestów skazanych*.
2. Archiwum Akt Nowych, Ministerstwo Sprawiedliwości w Warszawie, sygn. 52/106, *Konferencje prasowe, wywiady z Kierownictwem i innymi przedstawicielami Ministerstwa (konferencje prasowe pt. „Raport w sprawie buntów więźniów w zakładach karnych”, „Ocena stanu bezpieczeństwa wewnętrznego i kierunki polityki kryminalnej”)*
3. Oddziałowe Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Szczecinie, Areszt Śledczy w Szczecinie 1967-1989, sygn. Sz 49/1869, *Dokumentacja dot. buntu więźniów*.
4. Oddziałowe Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Szczecinie, Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Szczecinie 1983-1990, sygn. Sz 0012/475 t. 5, *Akta dochodzeniowe w sprawie buntu w Zakładzie Karnym w Goleniowie*.

Akty prawne:

1. Ustawa z dnia 7 grudnia 1989 r. o amnestii, „Dziennik Ustaw”, 1989, nr 64, poz. 390.

Prace zwarte i artykuły:

1. Becela L., *Kto jest kim w Polsce. Informator biograficzny*, Warszawa 1989.
2. Bielawski P., Lazarowicz R., *Dziwny Rok 1989*, Warszawa 2000.
3. Bojańczyk A., *Dr Krzysztof Poklewski-Kozieł (1915-2006)*, „Palestra”, 2006, nr 581–582.
4. Eisler J., *Czterdzieści pięć lat, które wstrząsnęły Polską. Historia polityczna 1944-1989*, Warszawa 2018.
5. Góra D., *Profesor Leszek Moczulski (1930-2024)*, „Przegląd Geopolityczny”, 2024, nr 50.
6. Kantor A., *Na znak protestu*, „Forum Penitencjarne”, 2009, nr 2.
7. Kazaniecki J., *Goleniowski Zakład Karny w latach 1854-1990*, Mosty 2023.
8. Kilijanek K., *Spalona więzienna ziemia*, „Prawo i Życie”, 1989, nr 50.
9. Kilijanek K., *Ścieżki zdrowia. Buntów w więzieniach można było uniknąć*, „Prawo i Życie”, 1990, nr 6.

10. Kosterkiewicz W., Kościelski K., *Więziennicze zbiorowe protesty głodowe jako forma autodestrukcji*, [w:] *Agresja i Przemoc a Zdrowie Psychiczne*, pod red. M. Binczycka-Anholcer, Poznań 2004.
11. Kowalski M., *Z licencją na zabijanie*, „Duży Format”, 2004, nr 37.
12. Kozłowski T., *Dwie strony kraty*, „Polityka”, 2014, nr 7.
13. Kozłowski T., *Fale protestów więziennych 1981-1989*, [w:] *Spółeczeństwo polskie w latach 1980–1989*, pod red. N. Jarska, Warszawa 2015.
14. Krzywicki M., *Więzienny terror kryminalny*, Poznań 2022.
15. Łątkowska M., Borowski A., Kuroń Jacek, [w:] *Encyklopedia Solidarności. Opozycja w PRL 1976–1989*, t. 1, pod red. M. Łątkowska, Warszawa 2010.
16. Małyszko K., *Bunt osadzonych w jednostce penitencjarnej w ujęciu deskryptywno-normatywnym*, „Facta Ficta Almanach”, 2024, nr 1.
17. Małyszko K., *Bunt osadzonych w Zakładzie Karnym w Kamińsku z dnia 5 listopada 1981 roku – podłoże, przebieg i skutki*, „Law • Education • Security”, 2023, nr 120.
18. Małyszko K., *Przeciwdziałanie zdarzeniom nadzwyczajnym jako kluczowy element budowania bezpieczeństwa jednostki penitencjarnej*, [w:] *IV Siedleckie Forum Doktorantów. Materiały z ogólnopolskiej interdyscyplinarnej konferencji naukowej-Siedlce, 6 września 2024 r.*, pod red. D. Chomej, T. Kondraciuk, K. Wnorowska, Siedlce 2025.
19. Moczydłowski P., *Więziennictwo w okresie transformacji ustrojowej w Polsce: 1989-2003*, [w:] *System penitencjarny i postpenitencjarny w Polsce*, pod red. T. Bulenda, R. Musidłowski, Warszawa 2003.
20. Motyka K., *Sylwetka naukowa profesor Hanny Waśkiewicz (19 IV 1912-22 VIII 1993)*, „Roczniki Nauk Społecznych”, 1994-1995, t. 22-23.
21. Musidłowski R., *Zbiorowe wystąpienia osób pozbawionych wolności w latach osiemdziesiątych*, [w:] *Biuletyn RPO. Stan i węzłowe problemy polskiego więziennictwa. Część II*, pod red. Jan Malec, Warszawa 1997.
22. Pawlak K., *Polski biograficzny słownik penitencjarny*, Kalisz 2008.
23. Przybyliński S., *Podkultura więzienna. Wielowymiarowość rzeczywistości penitencjarnej*, Kraków 2005.
24. Pytlak G., Żytkowski Stanisław, [w:] *Encyklopedia Solidarności. Opozycja w PRL 1976–1989*, t. 3, pod red. G. Waligóra, Warszawa 2019.
25. Szrajnert D., *Bunt jest za tym murem*, „Forum Penitencjarne”, 2004, nr 4.
26. Toczyński P., *Denominacja złotego w 1995 r.- powody, skutki, korzyści ekonomiczne i społeczne*, [w:] *Od wymiany do wymiany. Banknoty polskie 1945–1995*, pod red. R. Klementowski, M. Szymczyk, Duszniki-Zdrój 2021.

27. Wyrwich M., *Jan Olszewski (1930–2019)* [w:] *Alfabet Solidarności*, pod red. K. Nowak, Gdańsk 2020.
28. Zadworny A., *Możecie mnie już puścić*, „Duży Format”, 2009, nr 48.

Materiały internetowe:

1. <https://encysol.pl/es/encyklopedia/biogramy/17864,Nowicki-Marek.html> [dostęp z dnia: 03.03.2025 r.]
2. <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/25926> [dostęp z dnia: 23.01.2025 r.]
3. https://pl.wikipedia.org/wiki/Wojciech_Gryczewski [dostęp z dnia: 03.03.2025 r.]
4. <https://tygodnikradomski.com.pl/ludzie/marian-popis> [dostęp z dnia: 04.03.2025 r.]
5. <https://www.gov.pl/web/rpp/krzysztof-olkowicz> [dostęp z dnia: 12.01.2025 r.]

Inne:

1. *Bunt w Czarnem. Szturm*, „Military Magazyn Specjalny Komandos”, 2000, nr 6.
2. *Bunt więźniów zakończony*, „Słowo Ludu. Dziennik Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej”, 1989, nr 286.
3. *Rzecznik prasowy komendanta głównego MO o ostatnich wypadkach w więzieniach*, „Życie Warszawy”, 1989, nr 288.

